Gordiaantje: nieuwe perspectieven op en interpretaties van een 'roerig' decennium

Niek Pas

De jaren zestig geprovoceerd

De jaren zestig zijn in. Het is natuurlijk de vraag of ze ooit uit onze verbeelding weg zijn geweest. Waarschijnlijk niet. Te oordelen naar de retro-honger van onze maatschappij en de fabelachtige prijzen die tegenwoordig worden betaald voor sixties-gadgets zal de belangstelling de komende jaren alleen maar toenemen. Dat geldt ook voor de aandacht die historici schenken aan dit tijdperk.

De afgelopen jaren zijn de inzichten in de jaren zestig (en in de hele naoorlogse Nederlandse geschiedenis) behoorlijk aangescherpt. Dat dit heel wat voeten in de aarde heeft gehad, heeft te maken met de koudwatervrees die historici lang hebben getoond voor de geschiedschrijving van de meest recente tijd. Die taak lieten ze graag over aan sociologen, politicologen en journalisten. Maar tegenwoordig is de naoorlogse periode verkaveld onder een groeiend aantal geschiedkundigen (vaak afkomstig uit generaties die de Sixties alleen van cd en tv kennen). De wetenschappelijke productiviteit van specialisten neemt toe. En in het op gang gekomen debat wordt onder meer aandacht gevraagd voor thema's als de periodisering en het breukkarakter van de jaren zestig.

Hoewel de jaren zestig nog kort achter ons liggen en het onduidelijk is hoe diverse ontwikkelingen op lange termijn uitpakken, staat één ding vast: de gelaagdheid van dit tijdvak wordt almaar beter zichtbaar.

Drs. N.G. Pas is historicus en romanist. Hij is als promovendus verbonden aan de Universiteit Utrecht.

Het hiernavolgende historiografische overzicht laat dat zien. Het rijpen van een lange-termijnperspectief op de jaren zestig maakt bovendien ruimte voor nieuwe interpretaties, waarbij bijvoorbeeld meer aandacht ontstaat voor de vorm(en) waarin het tijdvak zich manifesteerde.
Ik zal dat aantonen aan de hand van een van de bekendste fenomenen uit de Nederlandse jaren zestig: Provo.

Historiografie

Opvallend is dat de jaren zestig in de beeldvorming – vergeleken bij de jaren vijftig en de jaren zeventig – lange tijd zijn overbelicht. De recente intensivering van het historisch onderzoek heeft deze verschillende tijdvakken onderling echter in evenwicht gebracht.
Pakweg tien, twintig jaar geleden werd er nog gesproken over de 'stille' jaren vijftig, naast de 'roerige' jaren zestig en de 'matte' jaren zeventig. Dit blokdenken is tegenwoordig definitief doorbroken. Eigenlijk is een normalisering opgetreden. Dit heeft niets te maken met het bagatelliseren van de jaren zestig, maar er is simpelweg nu pas ruimte gekomen voor een gedistantieerde visie.

Het clichébeeld van de jaren zestig is dat van een periode van protest, een uitermate roerig tijdperk van economische hoogconjunctuur waarin een maatschappelijke omwenteling plaatsvond, die een eind maakte aan verzuiling en gezagsgetrouwheid.
Jonge hemelbestormers zetten zich af tegen de wijze waarop politiek werd gevoerd en stelden de grondslagen van de welvaartsmaatschappij ter discussie.
Kortom, een uniek tijdvak van nooit eerder vertoonde vernieuwingsdrift.

In de bestaande geschiedschrijving is de aandacht voor de zogeheten protestbeweging dan ook altijd groot geweest. In Nederland was Provo (1965-1967) een van de meest spraakmakende fenomenen van de breuk die de jaren zestig in de twintigste eeuw zouden zijn geweest. En vanuit het clichématige perspectief van revolte waren de jaren vijftig slechts voorspel tot een magisch decennium.
De jaren zeventig daarentegen golden als een periode waarin de idealen en de bevlogenheid van vernieuwers stuksloegen op economische laagconjunctuur, politieke polarisatie en nieuwe zakelijkheid.

Het beeld van de gemoedelijke Hollander is wat aan het verbleken.
Cartoon van Frits Behrendt uit het Algemeen Handelsblad van 20 juni 1966.

Pas vanaf de tweede helft van de jaren tachtig plaatsten historici voorzichtig vraagtekens bij deze monolithische interpretatie. Dat gebeurde bijvoorbeeld tijdens het congres 'De jaren zestig, twintig jaar na dato' (1986). Het duurde hierna echter nog tien jaar voordat een doorbraak volgde in het denken over het vraagstuk van periodisering en de problematisering van de jaren zestig. In 1995 verschenen namelijk twee studies, geheel gewijd aan de jaren zestig: *De Eindeloze Jaren Zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* door Hans Righart en *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* van de hand van James Kennedy. Deze werken markeren enerzijds het hoogtepunt en het einde van de traditionele interpretatie, anderzijds het begin van de ontwikkeling van nieuwe perspectieven.

Hoogtepunt én einde, aangezien beide auteurs de jaren vijftig vooral als de kraamkamer beschouwden van de jaren zestig. Bovendien is het in beide boeken ontwikkelde theoretische perspectief, hoewel meeslepend gebracht, te simplificerend. Righart en Kennedy verklaren de dynamiek van het tijdvak respectievelijk vanuit het perspectief van de aanstormende babyboom-generatie en vanuit de zittende en accommoderende elites. De discussie na het verschijnen van beide boeken toonde echter aan dat zowel de generatiesociologie als het perspectief van de zich moderniserende traditionele elites op zichzelf onvoldoende verklarende kracht hadden. Beide benaderingen vormen slechts één component van het verhaal van de jaren zestig.
Tegelijkertijd gaven beide studies toch ook een impuls aan het debat over en het onderzoek naar de jaren zestig. Hierin ligt ongetwijfeld hun belangrijkste betekenis besloten.

Door de kritiek op beide boeken werd plotseling duidelijk dat er nog een schreeuwend tekort is aan detailstudies, niet enkel op cultureel, politiek en sociaal-economisch gebied, maar bijvoorbeeld ook als het gaat om de begripsgeschiedenis van de periode. Daarnaast werd duidelijk dat er behoefte is aan zowel meer informatie over relatief jonge thema's (bijvoorbeeld popmuziek), als aan nieuwe interpretaties van oude kwesties (de jaren zestig als cesuur of het problematiseren van het protestkarakter ervan).

Nieuwe inzichten

Na 1995 is het inzicht gegroeid dat met betrekking tot de jaren zestig moderniteit en traditie in een lastiger verhouding tot elkaar staan dan lange tijd is aangenomen. Zo kunnen bijvoorbeeld vraagtekens worden gezet bij de veelgeroemde progressiviteit van de beweging der zestigers.
De nieuwe beeldvorming van de jaren zestig profiteert van de toenemende afstand tot het tijdvak en de daaruit voortvloeiende behoefte om de periode in te bedden in een lange-termijnperspectief. Tegelijkertijd verbreedt het onderzoeksveld.

Vormden de jaren zestig een harde cesuur in de naoorlogse geschiedenis? In antwoord op die vraag is er bijvoorbeeld meer aandacht gekomen voor de jaren vijftig. Er is afstand genomen van de interpretatie dat de jaren vijftig de antichambre van de jaren zestig zijn geweest. In het onlangs verschenen overzichtswerk van Kees Schuyt en Ed Taverne: *1950. Welvaart in zwart-wit* worden de rollen zelfs omgedraaid. De jaren zestig figureren hier, simpel gezegd, als uitloper van de jaren vijftig. Een van de gedachten die de auteurs naar voren brengen, is dat de cultuur-

omslag – waarbij jongeren zich afzetten tegen de overgeleverde gedragsnormen van ouderen – niet zozeer gezien moet worden als een afwijzing van traditionele waarden, maar veeleer als een voortzetting ervan. Deze zienswijze gaat wat ver, maar geeft tevens aan dat er tegenwoordig ruimte is om nieuwe perspectieven te ontwikkelen. Het zou wat dat betreft interessant zijn om de jaren zeventig onder de loep te nemen, maar het onderzoek naar deze periode is nog grotendeels braakliggend terrein.

Andere veelbelovende inzichten komen voort uit vergelijkingen tussen Nederland en andere West-Europese landen. Een intussen algemeen aanvaarde conclusie op grond van internationaal vergelijkend onderzoek is bijvoorbeeld, dat de jaren zestig in Nederland in politiek-maatschappelijk opzicht soepel en gematigd zijn verlopen. Afgezien van de krasse retoriek van de bestormers van het establishment werd in de jaren zestig immers zelden afgeweken van het typisch Nederlandse, consensusgerichte overlegmodel.

Bovenstaande ontwikkelingen zijn overigens niet los te zien van het opengaan van archieven en de ontsluiting van nieuwe bronnen, met name op het terrein van de audiovisuele media. Het bronnenmateriaal wordt steeds omvangrijker. Op institutioneel niveau zijn recentelijk belangrijke stappen gezet met de oprichting van een Nederlands Audiovisueel Instituut (Hilversum) en een Nederlands Centrum voor Contemporaine Geschiedenis (Groningen). In hoog tempo wordt het verleden in beeld en geluid toegankelijk gemaakt.
Voor een beter begrip van de jaren zestig zijn beeld- en geluidmateriaal als historische bron onmisbaar om de onderhand gedateerde retoriek van de papieren revolutie – nog altijd vormen schriftelijke uitingen uit die tijd de voornaamste bron voor historici – beter te leren verstaan. Gelukkig gebeurt dat in toenemende mate én met veelbelovende resultaten.

Een andere benadering

Zo is er de laatste tijd meer aandacht gekomen voor een benadering van de contemporaine geschiedenis die niet alleen gebaseerd is op inhoudelijke analyses, maar vooral ook nadruk legt op vorm-verschijnselen. Het gaat er om, eenvoudig gezegd, aandacht te schenken aan patronen van denken en doen, van codes en stijlen. Dat betekent, dat historici zich niet langer bij uitstek concentreren op sociale conflicten of uitgewerkte doctrines.
Ook voor de jaren zestig is deze benadering van toepassing. De tijd, dat historici de sixties vooral naar politiek-ideologische en inhoudelijke maatstaven beoordeelden, ligt inmiddels achter ons. Deze invalshoek is lang dominant geweest, want hij vloeide direct voort uit de politiek-maatschappelijke aspiraties van de voortrekkers van de vernieuwingsgolven. Ditzelfde perspectief was vervolgens nogal dwingend aanwezig in de werken die door diezelfde voortrekkers en woordvoerders zijn geschreven en tot op de dag van vandaag – veelal bij gebrek aan beter – kritiekloos zijn opgenomen in de historische canon.

Dat is bijvoorbeeld goed te zien aan de bestaande beeldvorming over Provo. Deze beweging is doorgaans beschouwd als een protestbeweging, gestoeld op een vaag mengsel van anarchisme, socialisme en pacifisme. Niet toevallig is dit de opinie van een van de bekendste woordvoerders van Provo: Roel van Duyn, die er veel over heeft geschreven. Zijn beeld wordt nog steeds klakkeloos overgenomen. Uit de talloze scripties en artikelen die aan Provo zijn gewijd is bovendien gebleken, dat het uitermate lastig is om vat te krijgen op dit fenomeen indien alleen met politiek-ideologische en inhoudelijke maten wordt gemeten. Proefschriften die uitsluitend Provo als onderwerp hebben, zijn er – 35 jaar na dato! – nog steeds niet.

Provo als stijl

Nu is het natuurlijk mogelijk vele interpretaties op een complex en multidimensionaal verschijnsel als Provo los te laten. Maar wie het geheel van publicaties overziet valt op, dat de aandacht vooral is uitgegaan naar de ideologische achtergronden of naar Provo als sociale beweging. Hierbij werd ingezoomd op het 'programma' of het vernieuwende gebruik van (ludieke!) actiemethoden.
Tot een beter inzicht in het fenomeen Provo als zodanig heeft deze traditionele benadering nauwelijks geleid. Daarom is het belangrijk om de bestaande inzichten aan te vullen. Een lonende

Links: Politie beëindigt een happening tegen de Oranjes. Rob Stolk (links) en een medestander, beide gekleed in oranje, worden gearresteerd.

Rechts: Het onderkomen van de Rotterdamse provo's onder de Maasbrug.

Foto's uit 'Nederland in de jaren zestig'.

benadering is, zoals ik hierna kort laat zien, die van de analyse van vorm- en stijlkenmerken.

De stijl van Provo: de provocatie en de omgang met de media, bepaalde in grote mate de slagkracht van de beweging. De originaliteit van Provo zit niet zozeer in de inhoudelijke boodschap, maar juist in de wijze waarop deze boodschap werd gebracht. Voor het eerst werd de immense betekenis van beeldvorming voor de moderne massa's onderkend én gebruikt. Binnen het geheel van de linkse beweging liepen de Provo's in dit opzicht voorop. Dat blijkt uit de talloze radio- en televisiedocumenten en de ontelbare overzichtsartikelen in de populaire en opiniërende pers, van *Wereldkroniek* tot *Vrij Nederland* en van het Belgische *De Post* tot het Amerikaanse *Newsweek*, die destijds in binnen- en buitenland over Provo verschenen.

De impact van de beweging is niet alleen te verklaren uit de militante blaadjes die ze uitgaf (want daarin onderscheidde ze zich nauwelijks van andere groeperingen), maar juist uit het feit dat expliciet werd gecommuniceerd via de massamedia, al zou het te ver voeren om te beweren dat Provo een mediastrategie ontwikkelde. De communicatiestijl, gegrondvest op ironie – de Provocatie-pamfletten – en publiciteitsgerichte stunts – de happenings – was echter uniek. Als zodanig staat Provo ontegenzeggelijk aan de wieg van de mediatieke professionalisering van sociale bewegingen zoals de milieubeweging.

In traditioneler georiënteerde studies is geschreven, dat Provo aan de wieg zou staan van de nieuwe golf van 'milieudenken' die in de jaren zestig in Nederland ontstond. Deze constatering is niet helemaal juist. Jaren voordat er sprake was van Provo berichtten wetenschappers immers al over allerlei aspecten van milieubeheer.
De gemeente Amsterdam beschikte bijvoorbeeld over specialisten die rapporteerden over concrete problemen zoals luchtverontreiniging; een thema dat trouwens ook terug te vinden is in de weekbladpers van die tijd.
Het milieu-item is zeker niet door de Provo's uitgevonden, maar wél door hen op een originele wijze onder de aandacht van de media gebracht. Wat de Provo's deden, was – uit volle overtuiging, dat spreekt voor zich – het milieu-item oppakken en uitvergroten door middel van de overbekende ludieke én mediagenieke 'witte plannen'.
De boodschap bleef intussen dezelfde, maar de wijze waarop die werd gebracht, werd vernieuwd, anders, pakkend en vooral: spectaculair.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat diverse Provo's beïnvloed waren door de theorieën van de Amerikaanse wetenschapper Vance Packard. Deze schreef al in de jaren vijftig over de manipulatie van consumenten door middel van het inzetten van de nieuwste reclametechnieken, geënt op inzichten uit de sociale wetenschappen.
Het bestuderen van de stijlkenmerken van de Provo's leidt tot het inzicht, dat hun maatschappijkritiek een afgeleide is geweest van de kritiek op media en reclametechnieken. Robert Jasper Grootveld, de 'anti-rookmagiër' die bij Provo betrokken raakte, realiseerde begin jaren zestig acties waarbij hij reclame voor sigaretten bekladde (met de 'K' van Kanker). Dit kwam hem herhaaldelijk op gevangenisstraf en boetes te staan. Tijdens happenings nam Grootveld onder het uitroepen van 'Uche Uche' de tabaksindustrie op de hak.
Eenzelfde techniek paste een andere 'magiër', Thom Jaspers uit Gouda, toe. Hij hekelde de verkeersproblematiek – de auto als gevaar op de weg – door de reclame voor brandstof te bespotten. 'Stop een tijger in je tank' was een veelgehoorde reclame van Esso midjaren zestig. Voor veilig-verkeersmagiër Jaspers was deze slogan een dankbaar punt van kritiek tijdens zijn happenings.

Interessant bij dit alles is het internationale perspectief. Medio jaren zestig kwamen de Franse situationisten, via een andere weg, tot dezelfde maatschappijkritiek. De situationisten waren een van oorsprong culturele avantgarde opgericht in 1957 die, gestoeld op neo-marxistische theorieën, een radicale kritiek ontwikkelde waarbij de moderne gemediatiseerde maatschappij als misleidend werd gezien. De moderne burger leefde in toenemende mate in een gemanipuleerde omgeving.
Zodra Provo veel aandacht kreeg in de internationale pers, wekte dat vanzelfsprekend de interesse van de situationisten. In 1966 ging een delegatie bij de Amsterdamse Provo's op bezoek.

Literatuur

Themanummer Nederland 1955-1973: *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 101, 4(1986).

Revolutie, restauratie, continuiteit. De jaren '60 20 jaar na dato (Historische Cahiers 'Ubbo Emmius': Groningen 1987).

D. Bosscher, *De dood van een metselaar en het begin van de jaren zestig in Nederland* (Groningen 1992).

J. Kennedy, *Nieuw Babylon in aanbouw. Nederland in de jaren zestig* (Amsterdam, Meppel 1995).

H. Righart, *De eindeloze jaren zestig. Geschiedenis van een generatieconflict* (Amsterdam 1995).

P. Luykx en P. Slot (red.), *Een stille revolutie? Cultuur en mentaliteit in de lange jaren vijftig* (Hilversum 1997).

D. Bosscher, 'De jaren vijftig epischer geduid', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 112, 2(1997) 209-227.

D. Bosscher, 'Nederland en de jaren zestig: een doolhofachtig cultuurlandschap', *Groniek* 30,137 (1997) 457-472.

J. Blom, ''De Jaren Vijftig' en 'De Jaren Zestig'?', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 112, 4(1997) 517-529.

D. Pels en H. te Velde (red.), *Politieke stijl. Over presententatie en optreden in de politiek* (Amsterdam 2000).

K. Schuyt en E. Taverne, *1950. Welvaart in zwart-wit* (Den Haag 2000).

Maar de ontmoeting tussen de twee avant-gardes was niet bepaald een succes: de theoretisch-dogmatische 'Situs' konden weinig begrip opbrengen voor de ironische, lichtvoetige, stijl van Provo.

Internationaal vergelijkend perspectief

Het internationale perspectief neemt – in de benadering van Provo als stijl – een belangwekkende plek in. Te lang is Provo immers beschouwd als een louter Amsterdams fenomeen. Amsterdam was dan wel het zelfgekroonde (!) 'magies sentrum' van de jaren zestig, maar het effect van Provo reikte verder. In vrijwel alle grotere provinciesteden in Nederland en Vlaanderen manifesteerden zich Provo-groepen. Buiten de Lage Landen – bijvoorbeeld in Frankrijk, Duitsland, Tsjechoslowakije of Zweden – kreeg Provo incidenteel ook navolging. Naast deze groepen was het vooral het Provo-imago dat op brede schaal, vooral bij tieners, weerklank vond.

De wijze waarop met de media werd omgegaan, de manier waarop acties werden georganiseerd: deze 'verdiensten' van Provo beïnvloedden de sociale bewegingen in buiten- (en binnenland) meer dan de inhoud van de boodschap die de Provo's propageerden. Vanuit dit perspectief is Provo dan ook vooral te beschouwen als een van de eerste hypes binnen het geheel der politieke linkse bewegingen.
De Provo's sierden dan wel niet, zoals Dylan of Donovan, de covers van weekbladen en jeugdmagazines; toch was de belangstelling voor hun activiteiten enorm.

Zoals gezegd toont het internationale perspectief tevens aan, dat de jaren zestig in Nederland gematigd zijn verlopen. Dit neemt natuurlijk niet weg dat de periode door tijdgenoten bij tijd en wijle als stormachtig werd beleefd, maar dat is een andere, een psychologische kwestie. Het zo diep verankerde Nederlandse wezenskenmerk van wikken en wegen, overleg tussen contesterenden en gezagsdragers gold ook voor Provo.
Conflicten en openlijke confrontaties werden zo lang mogelijk vermeden en bij voorkeur in overleg opgelost.

Besluit

De vorm waarin Provo zich uitte mag dan nieuw zijn geweest, zowel ideologisch als wat waardepatronen betreft wortelde de beweging stevig in het verleden. Meer dan tot nu toe is aangenomen, moet Provo worden geïnterpreteerd als een samenballing van generaties, tradities en idealen.
De voortrekkers en inspirators van het fenomeen behoorden tot oudere generaties die met hun gezicht naar de jaren vijftig, de Tweede Wereldoorlog en het Interbellum gericht stonden.
De jaren zestig vormden dus niet alleen een breuk of het begin van een nieuwe era. Ze waren tezelfdertijd ook het eindpunt van een ontwikkeling, het sluitstuk van een tijdperk.
Een andere paradox is dat bij Provo vooruitgangsgeloof én verzet tegen allerlei aspecten van de moderne tijd sterk waren vermengd. Seksuele permissiviteit werd verwelkomd, maar consumptiegoederen werden verketterd.
Het meest paradoxale is wel de kritiek van Provo's op het vervreemdende effect van het relatief nieuwe medium televisie. De televisie was tegelijkertijd immers een onmisbaar element in het propageren van Provo. Provo's speelden juist gretig in op de mogelijkheden die het nieuwe massamedium bood.

Deze paradoxen onderstrepen het belang van een analyse van Provo die laat zien dat het fenomeen – en de context waarin het opkwam, werkte en betekenis kreeg – gelaagder en dubbelzinniger is geweest dan tot nu toe werd onderkend.
Het clichébeeld van de jaren zestig als een radicale, op zichzelf staande periode – met Provo als uitdrukking daarvan – is niet langer houdbaar. De 'woelige jaren zestig' bestaan niet meer. Dat dit cliché desondanks een hardnekkig voortleeft, is gemakkelijk te verklaren uit de dynamiek van eindeloos gereproduceerde beelden, onder meer tijdens de rituele herdenkingen die eens in de zoveel jaar plaatshebben. Het aanboren van nieuwe thema's, het structureler gebruik maken van de mogelijkheden die audiovisuele bronnen kunnen bieden, het ontwikkelen van nieuwe perspectieven op (fenomenen van) de jaren zestig, het uitwerken van een internationaal comparatief perspectief en het interpreteren van de jaren zestig als een bepaald tijdvak in de naoorlogse geschiedenis: dat zijn allemaal veelbelovende uitgangspunten om de kennis van en het inzicht in die markante periode te verdiepen.